

Yakın Dönemde Osmanlı'da Kültür Değişmesi

Yrd.Doç. Dr. Celal METİN

Celal Bayar Üniversitesi, Demirci Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Çağdaş dönemlerin önemli bir sosyolojik olgusu olan kültür değişmesi, Batılı olmayan toplumlarda siyasal tercih olarak gündeme gelmiştir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun batılılaşma çabaları, siyasal olduğu kadar, toplumsal değişimi de beraberinde getirmiştir. Osmanlı'da yeni bir zihniyet oluşumuna, devlet örgütlenmesine ve toplum inşasına da kaynaklık eden Batılılaşma, başlangıçta askeri alanlarla sınırlıyken, zaman içinde devletten topluma doğru gelişme göstermiş; ideoloji arayışından gündelik yaşam tarzının değişimine kadar hemen her alandaki kültürel değişimin adı olmuştur. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kültürel bir dönüşüm yaşayan Osmanlı devlet ve toplumu, Türkiye Cumhuriyetinin çağdaşlaşma yönelimine, tarihsel bir tecrübeyi miras bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültür Değişmesi, Batılılaşma, Tanzimat, Meşrutiyet, Islahat, Milliyetçilik (Türkçülük)

The Change of Culture in Recent Period in the Ottoman Empire

ABSTRACT

The change of culture which is an important sociological phenomenon of contemporary periods, has come into question as a political preference in non-Western societies. Westernization efforts, of the Ottoman Empire during the 19. century has brought a political, as well as a social change. Westernization process that builds a new Ottoman mentality, a new state organization and a new community is initially limited to military areas, over a period of time it is spread out from the state to the society has become a label from the search of ideology to the ordinary lifestyle changes in almost every area of the cultural change. From 19. Century to 20th century the Ottoman state and society have a cultural transformation, modernization of the Republic of Turkey to the orientation, has bequeathed a historical experience.

Keywords: Culture, Change of Culture, Westernization, Tanzimat, Reform, Legitimacy, Nationalism (Turkism)

1. Giriş

1910'da Prens Sabahattin'in sorduğu "Türkiye nasıl kurtarılabilir?" sorusu, 19. yüzyılın ve 20. yüzyılın tüm tarihî dönemlerini kapsayan, içinde bulunduğumuz olumsuz şartları değiştirme çabalarımızın bilinen en can alıcı ifadesidir. Batı dünyasının artan emperyalist gücü karşısında Osmanlı yönetici ve aydınlarının bir tavır alışı ve yeni şekillenen modern dünyada yer edinme çabalarının bir ürünü olan olgu; siyasal anlamda *Batılılaşma*, zihni değişim

anlamında *modernleşme*, fert nezdinde ve toplum katlarında aldığı anlam itibari ile de sosyolojik olarak *kültür değişmelerini* anlamlandırmıştır.

Siyasî-ideolojik zeminde imparatorluk geleneğinden millî devlete geçiş sürecinin yoğun yaşandığı 19. yüzyılın bütünü ve 20. yüzyılın ilk yarısında Türk toplumu itici gücü ne olursa olsun, yoğun bir kültürel, sosyal ve zihnî dönüşüm yaşamıştır. İmparatorluğun *asli unsurundan* modern dünyada millet ve devletine sahip olma sürecini yaşayan Türk toplumu, yukarıdan gelen yeninin baskısı ile tabandan gelen belirsiz taleplerin arasında bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Öyle ki Cumhuriyet dönemi tercihini Batı'dan yana koyarak, bir senteze ulaşmadan çok, belli ve temel ilke ve ülküler doğrultusunda, bir proje mahiyetindeki Batılı değişimi bütünlüklü olarak yakalamaya çalışmıştır.

Çalışmanın amacı, sosyolojik bir olgu olan “kültür değişmeleri”ni¹, Osmanlı toplumunun yaşadığı modernleşme deneyiminin bir parçası olduğunu tarihsel zeminde göstermeye çalışmaktır. Cumhuriyetimizin kurucu dinamiklerini anlayabilmek için Batılılaşma yönündeki kültürel ve zihnî değişimlerin sosyo-kültürel hayattaki görüntüsünü yakalamakta faydalar olduğuna inanmak, çalışmanın esas nedenini teşkil etmektedir.

2. Geleneğin Geleceği Engellemesi

16. yüzyıl boyunca yükselmesini ve genişlemesini sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, tedricen bir sonraki yüzyıldan başlayarak bir duraklama ve bocalama dönemine girmiştir. Değişen dünyanın dışında kalan, geleneksel yapılara dayanan ve yeni olanın faydalarını anlamakta güçlük çeken Osmanlı yönetimi ve toplumu, 18. yüzyılın başından itibaren Batı'nın artan gücünü ve bu gücün kaynaklarını keşfetmeye yönelmiştir. Geleneksel olanın kazandırdığı alışkanlık ve bu geleneksel olandan faydalanan/beslenen bir kesimin olması, yönetme iradesine ve tebaanın huzur ve sükûnuna dayanan Osmanlı yönetim anlayışı, devraldığı tarihî mirasın ağırlığı altında, değişen dünyayı izlemekte büyük güçlük çekmiştir. Ancak devam eden askerî temaslar, sınır ticareti ve yabancı ülkelere çeşitli nedenlerle yapılan geziler ve geçici ikametler değişen dünyanın tanınmasına ve geri kalınmakta olduğunun farkına varılmasına yol açmıştır (Ortaylı, 1995:10-12; Lewis, 1993:45).

16. ve 17. yüzyıllar boyunca Osmanlı yöneticileri Batı'yı tanımak istememekten veya onun ileriliğini kabul edememekten çok, devlet ve toplum örgütlenmesinin dayattığı yapısal problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yine de tarih içindeki karşılıklı savaş ve inanç eksenli farklılık (husumet) Osmanlı toplumunun Avrupa'ya bakışında önemli bir yere sahiptir. Ancak Osmanlı paradigmasının dini ne ölçüde ideolojik bir silah olarak kullandığı tartışmalıdır. Osmanlıların Batı'daki gelişmelerin farkında ancak coğrafyanın ve tarihî mirasın dayattığı bir tavrı benimsemek zorunda olduğu gerçeği (Ortaylı,

¹Çalışmamızda kullandığımız kültürün tanımı için Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1986, s.3; kültür değişmelerinin tanımı için Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1969, s.58.

1995:13-20), 17. ve 18. yüzyılın bütünündeki rasgele yapılan yeni veya farklı uygulamaları, özellikle askerî ve idarî alanda kalan yenilikleri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Lâle Devri (1718-1730), Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde bir yumuşama dönemi ve asıl yönü ile Avrupa'yı anlama ve onun üstünlüğünü ilk sorgulama bakımından önemlidir. Dönemin getirmiş olduğu, faydası inkâr edilemez yeniliklerin başında matbaa gelir. Fakat geleneksel toplum yapısı içinde, okuryazarlığın seçkinciliği ve geniş toplum kesimlerinde okuryazarlığın düşüklüğünün yanı sıra, toplumda matbaanın işlevini yerine getiren yazıcılar sınıfının varlığı ve dinî olanın kutsallığı motifi matbaanın atıl kalmasına yol açmıştır(Berkes, 1978:57-64). Ancak bu dönemde askerî alanda iyileştirmeler ve düzenlemeler yapıldığı gibi, Avrupa tarzı davranış biçimleri gündelik hayatın içinde, en azından üst tabakada, yer tutmaya başlamıştır. Bunda Avrupalı elçilerin mahiyetlerinde getirdikleri bilgin ve sanatkarların Osmanlı yönetici ve halka batı yaşam tarzını tanıtmaya ve benimsetmede önemli katkıları olmuştur (Horata 2009: I/11). Avrupa tarzı bir hayat biçiminin yaşanan mekânın önemli bir unsuru olmadığı, ancak belli alanlarda bir gösteri hâlini aldığı bu dönemde, *alaturka* ve *alafranga* ayrımının ilk nüvelerini görmekteyiz (Turhan, 1969:222-225). Askerî alanda bir zorunluluktan ve gündelik yaşantıda bir özentiden veya benzemekten kaynaklanan 18. yüzyıl kültür değişimleri, bir sonraki yüzyıl için daha anlamlı ve programlı adımların atılmasına zemin hazırlamıştır.

3. Usul-i Cedid'den Usul-i Mehasin-i Tanzimat'a

III. Selim'deki köklü ıslahat düşüncesi, aslında Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletlerinden her bakımdan geri olduğuna ve Avrupalıların üstünlüklerinin onaylanmasına dayanmaktadır (Turhan, 1969:213). Sürekli savaşlarla yıpranan ve yenilen ordu, bu savaşları finanse etmekle uğraşan maliye ve kendi gündelik hayatının tek düzelikteki bir toplumda geri kalmışlığın muhasebesini yapmak ve çözüm üretmek devleti yönetenlere ve yönetenlerle doğrudan ilişkisi olan aydın kesime düşmüştür(Özkuş, 2005: 241 vd.). Devletin varlığı ile özdeşleşmiş yönetici elitin devletin içinde bulunduğu sıkıntıları aşmasında menfaati olmasından dolayı, problemlere çözüm üretmeye çalışanlar da bu kesimden çıkmıştır.

Osmanlı dünyasında kendi dışındaki dünyada olup bitenleri takip etme ve onları taklit etme yeteneği yönetici elit çevresinde olduğu için, 19. yüzyılın başında kültürel değişim olgusu, Batı'ya açık ve değişmeye (ya da taklide) gönüllü kesimin daha üst tabakalarda toplanmasına yol açmıştır. Ancak Osmanlı toplumuna nüfuz eden yeni ve farklı davranışların gündelik hayat içinde daha anlamlı değişimleri yakaladığı (ayrıntısını görmenin güç olduğu) durumların başında, gayrimüslim tebaanın Osmanlı dünyası dışındaki bağlantıları ve bunların ülke içindeki Müslüman kesimle olan ilişkileri önemli yer tutar(Özer, 2006:22-23). Gayrimüslimlerin çeşitli nedenlerle (ticaret, eğitim, gezi, yabancı şirket temsilciliği v.b) Batı ile ilişkileri Batı kültürel unsurların

girişinde önemli bir kapı olmuştur. Yönetici elitin taklide dayanan *Frenk mukallitliği*; “gavurlaşma” olarak algılanırken daha alt kesimlerde pratik nedenlere dayalı Batı usullerinin benimsenmesi (Tanpınar, 1985:59-65), hem bir ihtiyacın karşılanması hem de bir müddet sonra asıl biçiminden çok şeyler yitirip *İslâmî* ya da *yerel* kimlik kazanması kalıcı kültür değişmelerine yol açmıştır.

III. Selim'in düşünce ufkunda beliren “Devletin inhilâli ve inkırazı”na çare arama teşebbüsü ile askerî ıslahattan devletin yeniden organizasyonu, maliyenin ıslahı ve devlet-fert ilişkilerinin yeniden tesisi gibi alanlar yeni düzenlemelere tâbi tutulmuştur. Bu düşünceyle bağlantılı olarak bütün Avrupa dışı toplumların Avrupa'yı izlemek için yaptıkları temel girişimler ya Avrupa'dan uzman getirmek ya da Avrupa'yı görmüş, öğrenmiş ve Avrupalı olmaya çalışmış insanlar yetiştirmek olmuştur. Bu resmî görünümün rolü inkâr edilemezse de asıl değişimi sosyolojik düzeyde gerçekleştirenler, amacının dışında çevrelerini etkileyenler olmuştur. Ancak Avrupa'dan gelen uzmanlar ve Avrupa'ya eğitim amaçlı gidip gelenlerin uyum sorunu, sosyo-kültürel problemleri de beraberinde getirmiştir. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinin ıslahat fikirleri felsefî derinliği olan ve bir program izleyen uygulamalar değildi (Turhan, 1969:233-238). Değişim ihtiyacı, daha çok askerî yenilgilere bağlı olarak, Avrupalı güçlerin artan baskısına karşı nasıl koyulacağını dayattığı problemlerde düğümlenmekteydi. Avrupalılara benzer giyinmek, yemek içmek, oturmak ve yaşamak gibi tercihe dayalı davranışlar devletin kendisini yenilemesi ve toplumun modernleşmesi açısından fazla bir anlam ifade etmiyorlardı. Ancak askerlerine Avrupa tarzı giysi giydirme gereği duymaları, Avrupa güç ve prestijinin onların üzerindeki etkisinin bir ölçüsüdür denilebilir (Lewis, 1993:101). Askerlere Avrupa giysisi giydirme teşebbüsü, III. Selimin bu giysileri yardımcı kuvvetlere giydirmesi ile başlamış ve II. Mahmut döneminde yeni ordu için çıkarılan yönetmelik ile de kalıcı olmuştur (1826). Askerin ceket ve pantolon giymesinin toplum katlarında, dinin toplumsal kimlik belirleyicisi olması ve koruyucu yönünden dolayı, pek de içten tasvip edilmemiştir. Bu uygulamalar, dinsel kılıf çerçevesinde, *mukallitlik* olarak algılanmıştır (Lewis, 1993:100-103; Berkes, 1978:191-195). 1829'da kıyafet reformu sivilleri de kapsamına almıştır. O yıl çıkarılan bir irade ile çeşitli memur sınıflarında giyilecek kıyafetler geniş ayrıntılarla belirlenmiştir. Sarığın yerine başlık olarak fes; cübbenin yerine redingotlar, pelerinler ve pantolonlar ve terliğin yerine ise siyah derili potinler geçmiştir. Mücevher, kürk ve diğer süsler gitmiş ve hatta sakallar bile kırpılmıştır. II. Mahmut ve çevresi buna bizzat örnek olmuşlardır. Avrupa tipi masa ve sandalye kullanılmaya, Avrupa tipi doğum günleri kutlanmaya ve diplomatik resepsiyonlar verilmeye başlanmıştır. Perşembe günü, dinî herhangi bir özelliği olmamasına rağmen tatil edilmiş ve padişahın portresi devlet dairelerine asılmıştır (Lewis, 1993:103).

Daha fazla Avrupa ile temas, yabancılarla daha çok tanışma, gayrimüslimlerin bağlı oldukları topluluk katmanlarından dışarıya çıkmaları (ki

bunda dışarı ile ticarî ilişkilerin payı büyüktür) ve Avrupalıların Osmanlılara artan ilgisi, kamuoyu çerçevesinde eskiye nazaran daha farklı bir zihni yapıyı ve toplumsal davranışlardaki değişmelerin birer birer ortaya çıktığı yeni bir dönemi işaret etmektedir (Tanpınar, 1985:59-61). Maddî değişimlerin zihniyet değişimlerine yol açmasının kaçınılmaz olduğu Tanzimat arifesinde Sadık Rıfat Paşa gibilerinin “sivilizasyon” fikri esasta Batı sosyal hayatı ve adetlerinin benimsenmesi demekti (Kuran, 1981:1452-1453). Avrupa’yı tanıyan devlet adamları İmparatorluğun parçalanmasını önlemenin çaresini, bütün maddî ve manevî alanlarda ıslahat yapılmasında görüyorlardı. Bu zihni meşguliyetin ilk toptancı belirtisi, 1839’da Mustafa Reşit Paşa’nın Gülhane’de okuduğu Ferman’da görülmektedir. Bu Fermân, tebaanın can, mal ve ırzını, soy ve dil farkı gözetmeksizin emniyet altına alıyor; vergi toplamada ve askerlik görevinin yerine getirilmesinde yeni uygulamalar içeriyordu (Ortaylı, 1978:264-268; Türköne, 1995:5-23; Berkes, 1978:207-246). Şer’i hukukta ilk ciddi çatlağı oluşturan Tanzimat Fermânı, Mustafa Reşit Paşa’dan sonra Âli ve Fuat Paşaların Avrupa kanunlarından tercüme edilmiş Ceza ve Ticaret Kanunlarını da uygulamaya koymaları(Mardin, 1991: 124-133) ile hukukî alanda başlayan ikilik daha sonraları derin bir toplumsal, zihni bölünmeyi de beraberinde getirecektir (Berkes, 1978:241-246; Ortaylı, 1995:220-228).

Tanzimat hareketi, devleti yönetenlerin Avrupa’yı az çok tanıma, onun gücünün kaynaklarını bir medeniyet bütünlüğü içinde algılama ve içinde buldukları olumsuz koşulları bir tür taklit metodu ile değiştirme davranışının adıdır. Bir nokta olarak Tanzimat, kaçınılmaz siyasî bir tedbir; günün ihtiyaçlarından doğma bir zorunluluk kabul edilse de toplumsal realite ile uyuşamaması ve tabii ki dönemin sosyo-kültürel anlayışı çerçevesinde imkânsız hükümler içermesi bakımından da daha başlangıçta başarılı olma şansı düşük bir görüntü çizer. Tanzimat, zaman içinde ne Padişahı, ne yöneticileri, ne Müslüman tebaayı ve ne de Avrupalıların koruması altında birçok haklar elde eden gayrimüslimleri tatmin etmiştir (Güngör, 1984:18-25). Bununla beraber, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinin ıslahatları içinde doğup büyüyen yeni bir nesil, Tanzimat’ın açtığı izden giderek, daha ileri ve kapsamlı bir siyasal, sosyo-kültürel ve entellektüel hareketi başlatmıştır. Tanzimatı getiren devlet adamlarından daha sivil, fikirleri daha ayrıntılı ve donanımlı olan Genç Osmanlılar, var olan kültürel dokunun içine nüfuz edip onu dönüştürmeye ve bazı yönlerden çağın icaplarına uygun biçimlerde etkilemeye, bir medeniyet tartışmasını da gündeme getirmeye çalışmışlardır (Mardin, 1985:1698-1701).

Bir medeniyet yorumunun kültür değişmelerini beraberinde getirmesi kaçınılmazdı. II. Mahmut döneminde gözle görülür hâle gelen Batılı hayat tarzının Osmanlı toplumuna girmesi ve yerleşmesi, mehter takımının yerini bando-mızıkânın alması, Saray’da Avrupaî piyesler oynatan tiyatronun ilgi görmesi, devlet ve *sosyetenin* fes, setre-pantolon giymesi, devlet erkânının evlerine masa-iskemle girmesi, sofralarda çatal-bıçak kullanılması gibi kültür değişmelerinin maddî unsurlarına işlerlik kazandırmıştır. Padişahın yabancı

elçilik balolarına gitmeye başlaması, Müslüman erkeklerin Beyoğlu'ndaki kafeşantılara çekinmeden gider olması, önce Saray'da görülen Batılı yaşam tarzının yavaş yavaş "paşa" ve "efendi" konaklarına yayılması, hatta kadınların Avrupa modasını takip etmeleri ve bu takipte düşkün olmaya başlamaları(Özer, 2006:30),² toplumsal yapılarda sosyal yaşamı derinleştiren ve eskinin İslâmî tek düzeliği ve renkliliğine sıkışan Osmanlı elit ve kitlelerinin yol ayrımını belirlemiştir. Tanzimat'a karşı sosyal tepkilerin bir yönünde de bu şuuraltı eşitliğin kırılma refleksi vardır (Ortaylı, 1995:210-234).

1839'dan 1876'ya kadar süren Tanzimat çağının ana vasfı Batı özentisidir. Avrupa'yı kendi toplumları ile kıyaslayıp kendi toplumlarını geri ve Batı'yı ise her yönü ile iyi ve ileri bulması, Türk aydın geleneğinde *Batı Kompleksinin* temellerinin bu dönemlerde atıldığını göstermektedir (Kuran, 1994:23). Batılı olmayı bir tercihle birlikte bir zorunluluk gören Tanzimat sonrası zihnî dönüşüm, kendi toplumlarının gerçekleri, tarihî şartlar ve entellektüel birikimleri çerçevesinde makul ve mantıklı olanı yapmaya çalışmışlardır. Ama Batı kompleksi hep kendini hissettirmiş ve aydınların özgür düşüncelerini ve yapmak istediklerini hep baskı altında tutmuştur.

Tanzimat öncesi ve sonrasında, devlet öncelikli Batılı kurumlaşmalar, geri kalmışlığın giderilmesini modern Batılı örgütlemelerde ve uygulamalarda gören aydın yöneticilerin çabaları ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Tıbbiye (1827), Harbiye (1834), Meclis-i Darüşşuara-yı Askerî (1836), Ziraat, Ticaret ve Sanayi Meclisleri (1838), Tercüme Odası (1833), ilk resmî gazete Takvim-i Vekayi (1831), Kanun-ı Ceraim (1840), Ticaret Kanunu (1850), Şura-yı Devlet (1838), Vilâyet Kanunnâmesi (1864), Arazi Kanunnâmesi (1858), Mecelle'nin hazırlanması (1868-1870), Mülkiye'nin açılması (1856) ve sair düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Ortaylı, 1995:112-168,204-234.). Derin Fransız etkisi taşıyan dönemin uygulamaları (Önsoy, 1989:372; Lewis, 1993:73), 1861'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin faaliyetlerini arttırması ile rasyonel düşüncenin topluma yayılmasına yol açmıştır. 1840'larda Ceride-i Havadis'in, 1860'da Tercüman-ı Ahval'in, 1867'de de Tasvir-i Efkâr'ın yayınlanmaya başlanması ile bir bilgi patlamasına bağlı olarak kamuoyu oluşurken, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi aydınların siyasî ve kültürel fikirleri yayılarak, muhalif bir aydın zümrenin meydana gelmesine imkân vermiştir(Koloğlu, 1985:68-93).

Kültür değişmelerinde 19. yüzyıl Osmanlısı için Tanzimat'ın hayata geçirmeye çalıştığı Batı düşüncesinden çok Batı tekniğinin toplumların hayatlarında köklü değişiklikler yaptığı bir gerçektir. Batı tekniğinin ürettiği kumaşlar, giyim eşyaları, dokuma tezgâhları, mağazalar, terziler, kahve ve lokantalar, oteller, havagazı ile aydınlanma, taşımacılık, telgraf ve düzenli posta hatları, demiryolu girişimi, buharlı gemilerin seferleri, bisiklet türü araçlar,

² İstanbullu hanımlar modayı doğrudan doğruya Avrupa'dan almadılar; 1840'lardan sonra Osmanlı başkentine sık sık gelen Mısırlı hanımların alafranga giyimlerine özendiler. Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara,1994, s. 23.

19.yüzyıl ikinci yarısı Osmanlı-İslâm dünyasında, İstanbul'dan Beyrut'a; Kahire'den Kalküta'ya; Tebriz'den Kazan'a kadar tüm toplumu derinden sarsacak ve yeni bir dünya fikrini yerleştirecek atılımlara ikna etmiştir (Ortaylı, 1995:180-203).

4. Rejim Bunalımından İdeolojik Probleme: Meşrutiyetler Dönemi

1860'larda Tanzimatçı devlet adamları Ali ve Fuat Paşaların icraatlarına karşı Yeni Osmanlılar adıyla tanınan muhalefet ortaya çıktı. Onlara göre devleti kurtarmak için şahsî egemenlik ilkesinden vazgeçilmeli, halkın hakları padişahların üstünde bulunmalı, Tanzimat ilkeleri geniş hürriyetlerle desteklenmeli ve merkezî yönetim bu yolda denetlenmeliydi. Liberal ve milliyetçi görüşleri savunan (Kuran, 1994:24-25) Yeni Osmanlılar Batı'daki Aydınlanma çağı filozoflarının düşüncelerini İslâmî kalıplara oturtuyorlardı. XVIII. Yüzyıl düşünürlerinin Batı'da geliştirdiği "tabii haklar"ın İslâm Şeri'atı'nın temel prensiplerine uyduğuna inanıyorlardı(Mardin, 1998:101-109). Batı'dan gelen maddî ve manevî unsurların üstünkörü de olsa bir kritiğinin yapılmaya çalışılması, uyum problemlerini aşma gayretinin görülmesi ve Osmanlı aydınlarının ciddi biçimde fikirlerini halkla paylaşmaya yönelmesi, dönemin kültür değişmelerinde daha şuurulu dönüşümlerin oluşmasına yol açmıştır.

Yurtiçi ve yurtdışında faaliyet gösteren aydınlar, Fransız romantikleri ve İngiliz liberallerinden derin izler taşıyan fikrî yapılarıyla sivil bir inisiyatif geliştirmekten çok, devleti kurtarmaya yönelik olan meşrutiyetin ve onun hukukî görünümü olan Kanun-i Esasi'nin hayata geçirilmesinin yeterli olacağını sanıyorlardı. Yeni Osmanlıların ülkenin kurtuluşuna çare olarak gösterdikleri meşrutiyet düşüncesi devlet adamları arasında destek buldu. Mithat Paşa ve çevresinin meşrutiyeti kurma gayesi ile harekete geçmesi, 1876 yılından başlayarak Türk demokrasi tarihinde, fikrî planda da olsa, rejim ve hukukun üstünlüğünü yerleştirecek bir iradenin oluşmasına ve hep var olmasına yol açtı (Çavdar, 1995:25-44). Bu anlayış, halkın daha çok yönetime katılması yönünde değişime ve iktidarın birden çok güçler tarafından yönlendirilmesini sağlayan gelişmelere katkı sağladı.

Bu dönemdeki değişmeler, özellikle yaşayış tarzında, eğlencelerde, diğer günlük davranışlarda belirlemek suretiyle sosyal hayatın hemen her sahasına yayılmaları, bu itibarla resmî, siyasal faaliyetler kadrosunu aşip halk tabakalarına kadar ulaşmaları bakımından toplumun geçirmekte olduğu görüş, düşünüş ve zihniyet eğilimlerini de aksettirdiklerinden önemlidir. Yabancılar ve yerli gayrimüslimlerin ağırlık teşkil ettiği bu değişimin ajanları, yarı şarklı fakat görünüşte daha çok Avrupalı olan bir topluluk oluşturmaktaydılar. İstanbul'un değişik semtlerinde, daha kesif olmak üzere Galata ve Beyoğlu'nda küçük bir şehir hâlinde oluşan koloni, Avrupa'dan gittikçe artan bir hızla memleketi akmakta olan mamul ürünlerin satıldığı mağazaları, terzileri, kahve ve lokantaları, otelleri ve eğlence yerleri, cambazhaneleri, ziyaretçi tiyatro grupları,

konserleri ile küçük çapta bir Avrupa hayatının çekici, canlı bir örneğini vermekteydi (Turhan, 1969:179). Türklerinde katılmaya başladıkları elçiliklerin balolarında Avrupaî hayat tarzının en ince noktalarına kadar taklit edilmesi olağan görülmeye başlanmıştır. Diğer taraftan Avrupa ile doğrudan doğruya temas ve ilişkiler de fazlalaşmıştır. Büyük Avrupa şehir merkezlerine gönderilen elçiler, mahiyetlerindeki memurlar, öğrenciler ve aydınlar da sık sık gelip giderler. Hepsinin birlikte getirdikleri alışkanlıkları, zevkleri ve fikirleri vardır. Saray çevresinden ve farklı tabakalardan “monşer” eğilimli yeni bir sınıfın oluşması, eskinin hükmü altındaki yeninin gücü (Turhan, 1969:179), Avrupalı yüzü ile Türk İstanbul'un hayatında önemli bir rol oynamaya başlamıştır(Özer, 2006:31-37).

1876'da açılıp 1878'de kapanan Mebusan Meclisi ve Kanun-i Esasi ile anayasalı monarşiye dönüşen Osmanlı İmparatorluğu, zihni yapının hazır olmaması ve toplumun eğitim ve kamuoyu oluşturma düzeylerinin düşük olması yüzünden meşrutiyet rejimini ve onun fikri arka planını anlayamadı. Aydın hafızalarında önemli bir yere sahip olan yeni bir toplumsal kimlik kazanmanın ve sosyo-kültürel yapılanmanın halk katmanlarında beklenen ilgiyi görmemesi II. Abdülhamid'in işini kolaylaştırdı. Tanzimat ıslahatlarına ve Osmanlılık siyasetine devam eden II. Abdülhamid, döneminde ulaşım, haberleşme ve eğitim alanlarında önemli atılımları gerçekleştirmiştir.

“Osmanlılık” ideolojik tercihinin vesayetinde “Vahdet-i İslâm” adı altında siyasal cephe oluşturma çabaları, hem otoritenin tesisi hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine gelişen bir dünyada sağlam bir zemin, siper ve cephe oluşturmaya yaramıştır (Berkes, 1978:331-340). Siyasal alanda muhafazakâr eğilimler kendini gösterirken, devlet ve toplum ihtiyaçlarının karşılanması için modern kurumlaşmalara ve çağdaş yatırımlara yönelmiştir. Çağın tüm yeniliklerini takip etmeye çalışan bir devlet ricali ve Avrupaî fikirleri özümsemeye çalışan aydınlar grubunun hedef aldığı atıl toplum katmanlarının varlığı çerçevesinde kültür değişmeleri olgusu, bir edebiyat tarihçisinin ifadesiyle, “Yapma bir hayat başlamıştı... Yarım yamalak Fransızca öğrenen gençlerde garbî gülünç bir tarzda taklit etmek hevesi uyanmıştı. O zamanın adınca alafrangalık moda olmuştu. Her şeyden önce kafalarımızın içini değiştirecek yerde, yalnız kıyafetlerimizi, yaşayışımızın dış şeklini değiştirmeye çalışmakla kalıyorduk”³ noktasına karşılık geliyordu.

II. Abdülhamid döneminde, çoğu yabancı müteşebbisler tarafından memleketin önemli merkezlerini birbirlerine veya Avrupa'ya bağlayan yaklaşık dört bin kilometrelik demiryolları inşa edildi; limanların kapasiteleri genişletildi; karayolları ulaşımına daha elverişli hâle getirildi. Telgraf hatlarının döşenmesi ile yirminci yüzyılın başına varmadan, merkezle taşra arasında iyi bir haberleşme ağı kuruldu. Yapılan ıslahatlar içinde Batı tipi belediye teşkilâtı ve hizmetlerin düzenlenmesi de vardı. İktisadî kalkınma alanında ise, Düyun-u

³ Agah Sırrı Levend'in *Edebiyat Tarihi Dersleri*'nin 3. cildinden zikreden Turhan, *age*. s. 188.

Umumiye'nin olumsuzluğuna rağmen, bir Osmanlı burjuvazisi ve bankacılık anlayışı şekillenmeye başlamıştı.

Yine bu dönemde Türk kadını sosyal hayatta daha belirgin ve aktif olarak görülmeye başlamıştır. Erkeklerle ortak sosyal aktivitelere katılmaya başlamış ve memur olma hakkını elde etmiş; bunun yanı sıra yüksek tahsil yapma imkânı verilmiştir. Çocuk yetiştirmekte eski usul yerine “Mürebbiye” anlayışı yerleşmiş ve Batı tipi aile yapısı (çekirdek aile) İstanbul'un paşa ve efendi konak ve yalılarında kendini göstermeye başlamıştır(Özer,2006:46-50). Çağı anlayan ve İslâm dinini daha iyi anlatacak din adamı yetiştirmek amacıyla, önemli bir adım olarak, medreselerin ders programları gözden geçirilmiş, yeniden düzenlenmiş ve Latin harflerinin alınması konusunda ciddî çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde politikadan men edilen aydınların başlıca uğraş alanı edebiyat olmuştur. Bu alanda Batı'yı konu alan veya Batı'dan tercüme edilen eserler sayesinde Osmanlı okurlarınca Avrupa toplum hayatı daha yakından tanınmaya başlandı (Lewis, 1993:176-192; Berkes, 1978:341-380; Turhan, 1969:261-271). Bu dönemde telif ve tercüme eserlerin edebiyat, bilim ve sosyal alanlarda yoğun bir kültürleşmeyi sağlaması, ideolojik yapıların oluşmasında siyaset, toplum, felsefe, iktisat ve zihniyet eğilimlerinin tam anlaşılmasına rağmen, Osmanlı düşünce atmosferini dönüştürdüğünü görmekteyiz.

II. Abdülhamid, Tanzimatçıların ihmal ettiği eğitime önem verdi. Onun zamanında İmparatorluğun her tarafında rüştiye ve idadiler, İstanbul'da ve bazı vilâyet merkezlerinde de yüksekokullar açıldı. 1900'de de “Darülfünun-u Şahane” kuruldu(Kodaman,1980). Tüm bu girişimlere rağmen, II. Abdülhamid, fen ve teknik alanlarında Avrupa'da gelişen yeniliklere açık olduğu hâlde, Batı'nın düşünce ve fikir hareketlerinin memlekete girişine şiddetle karşı çıkmıştır. Yeni Osmanlıların politik tavırları ve bıraktıkları siyasal düşünce mirası üzerinden, sansür ve jurnalciliğin psikolojik baskısı altında, ilkinden nitelik ve nicelik olarak çok farklı ama siyasal hedef açısından benzer beklentileri olan yeni bir siyasal hareket olarak “Jön Türkler” ortaya çıktı. Liberal nitelikli siyasî fikirlerin yayılması ve okunmasının yasak olduğu düşünce atmosferine Ahmet Mithat, Cevdet Paşa gibi muhafazakâr yazarlar hakim oldu. Edebiyat Batı'da gelişen simbolist akımın etkisi altında *Edebiyat-ı Cedideyi* şekillendirdi. Halit Ziya, Abdülhak Hamid, Recai Zâde Ekrem gibi *Edebiyat-ı Cedide* temsilcilerinin ideolojisi “ütopyacı bireycilik” oldu(Berkes, 1978:378). *Edebiyat-ı Cedide* içinden çıkan “Servet-i Fünun” hareketi, hayalperest ve kendilerinin bile anlamakta güçlük çektikleri hümanistliklerinden dolayı geniş kitlelere ulaşamadı. II. Abdülhamid döneminde gizli-açık çok sayıda dergi ve gazetenin, sansüre rağmen, çıkmayı başardığı(Koloğlu, 1985:85) ve geniş ölçekli bir toplumsal eğitimin gerçekleştirildiği söylenebilir. Dönemin sansür ve jurnalciliğine rağmen daha fazla sayıda insan ülke problemlerine çözüm çerçevesinde siyasal hareketlere açık-gizli katılmıştır. Geleneksel reaya tipinin yerini yüzyıllardır dönüşerek modern nitelikli, belli bir

hukukî statüye sahip olmak isteyen, hak ve ödevler ile donatılma talepleri olan yeni bir vatandaş tipi almıştır.

20. yüzyılda kültür değişmelerinin ideolojik yönü pozitivist ve İslamcılığın etkisi altında rüşdünü ispat etmeye, iktisadî ve sosyal hayata nizam vermeye çalışan Türk Milliyetçiliğine (Türkçülüğe) doğru olmuştur. Batı'da tabiat kanunlarının keşfi ve ilmî uygulamaların bir sonucu olan teknolojik gelişmenin rasyonalist tavırla bütünleşerek modern Batı dünyasını biçimlendirmesi ve ilerletmesi, Sadık Rifat Paşa, Hayrullah Efendi, Atıf Efendi, Şinasi gibi Osmanlı aydın ve devlet adamlarınca baştan beri fark edilmiştir. Müspet ilimlerin yardımı ile tüm bilinmeyenlerin akılla açıklanabileceğini ve tecrübe edilmemiş bilgiyi reddetmiş olan pozitivistizm, Osmanlı aydınları arasında Beşir Fuat'tan Abdullah Cevdet'e; Ahmet Şuayib'den Celal Nuri'ye kadar birçok aydına metodolojik bir yaklaşım kazandırmıştır. Vulger bir materyalizme kadar Türk aydınını götüren pozitivist anlayış, bilinçli bir biçimde değerlendirilememiştir.

Gelişen milliyetçi eğilimlerin idealist doğası karşısında pozitivistizm, maddi unsurların bir düşünce sistemi içinde anlamlı felsefi derinliklere ve mantıklı açıklamalara ulaşmasını sağlayamamıştır. İdeolojilerin bu dünya, dinlerin ise öte dünya için cennet vaat ettikleri 20. yüzyılın başında milliyetçiliğin mütevazı ve bir millete yönelik taleplerinden dolayı daha gerçekçi ve mantıklı bulunması cazibe merkezi olmasına yol açmıştır. Pozitivist olan Osmanlı aydınlarının Türkçü ve Batıcı olmalarında, Osmanlı ülkesinin içinde bulunduğu olumsuz koşulların etkisi olduğu gibi, ümmetten millete dönüşen modern Türk toplumunun aldığı yeni kimliğe, gerekli olan fikir ve zihniyet anlayışı kazandırmanın rolü büyüktür. 20. yüzyılın başında, kimlik oluşturma ve tanımlama sürecindeki Osmanlı toplumunda, Türkçülük ve Gökâlî'nin öne çıkması, kültür değişmelerinin yönü; "millî kültür"ün asıl kaynakları ile ortaya konulup, Batı medeniyetinin metotları ile yeniden yorumlanmasına ve biçimlendirilmesine dayanır (Gökâlî, 1992:305-306). Yine de Gökâlî'nin "Yeni Hayat"ın da varolan kültür-medeniyet çatışmazlığı yönündeki beklentisi bir yanılgıdan başka bir şey değildir.

II. Meşrutiyet döneminin aydın düşüncesindeki ortak payda, dinin toplumsal yapıda alacağı rolün aydından aydına değişebildi sayılmazsa, Türkçülük ve Batıcılık olarak görülmektedir(Safa, 1980:54-71). İslâm'ın hem koruyucu hem tanımlayıcı bir kimlik kalkanı olmasının verdiği tereddüt tüm bu yelpazedeki aydınların zihinlerini meşgul etmiştir. Pozitivistlerin, Adem-i merkezîlerin, Türkçülerin, Batıcıların, İrfancıların, Modernist İslâmcıların ve Osmanlıcı eğilimleri devam ettirenlerin ortak özelliği, yeni gelişmekte olan sosyoloji ilmine verdikleri öneme bağlı olarak ahlakî, toplumsal, siyasal ve hatta dinî sorunlarını ortaya koymada ve çözüm üretmede sosyoloji ilminin gücünü abartmalarıdır (Ülken, 1966: I/235- 266). Yine de Jön Türkler için İmparatorluğun çöküntüden veya yıkıntıdan nasıl kurtulacağı sorunu, önerilen çözümlerin sosyolojik nitelikler taşımasından dolayı, halkın keşfedilmesi,

Osmanlı vatandaşlığı ile Türk kimliği arasında İslâm'ın alacağı yeni durumun tanımlanması ve ideolojik yapılanma gibi olgular pozitivizmin ve gelişen sosyoloji biliminin verilerinden yararlanarak çözümlenmeye çalışılmıştır.

1908'den sonra Osmanlı ülkesinin kaderine hakim ve Jöntürk Hareketinin siyasal uzantısı olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyeleri, 1918'e kadar süren iktidarları boyunca hızlı bir kültür değişmesini sağlayacak uygulamaları hayata geçirdiler (Ahmad, 1971:230-231). 1911'den itibaren siyasî hürriyetler kısıtlanmışsa da düşünce ve edebiyat alanlarında oldukça geniş bir serbestlik gerçekleşmiştir. Nitekim Türkçü, İslâmcı ve Batıcı fikir hareketleri bu yıllarda, modern anlamda bir bütünlüğe kavuşarak gelişme imkânı bulmuştur. Osmanlılık fikri Balkan Savaşlarının sonunda iflas etmiş, İttihat ve Terakki Hükûmeti Türkçü yönü ağır basan bir renk almıştır. İslâmcılık, hep varolan geleneksel belirleyici rolünün yanında, ideolojik bir hareket olarak Said Halim Paşa'nın fikirlerinden ilham almıştır. Mehmed Akif ve arkadaşlarının *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'r-Reşad* dergilerindeki yazıları harekete canlılık kazandırmıştır (Kuran, 1994:30).

İttihat ve Terakki Hükûmetinin Türkçü eğilimlerinin ağır basması, 1912'de kurulan Türk Ocağı'nın kültürel faaliyetlerine ivme kazandırmış ve Ziya Gökalp'in ön plana çıkıp Türkçülüğü sistemleştirmesine yol açmıştır. Ziya Gökalp, dönemin eğitimcileri ile girdiği tartışmalar sonucu, eğitim ve sosyalleşmenin önemini Türkçü düşünce içinde tartışmıştır.⁴ Ziya Gökalp ve diğer Türkçü aydınların, hayatın ve dünyanın her alanına yönelik Türkçü tanımlar ve çözümlerler getirmeleri Cumhuriyeti kuran kadroların fikrî yapılarında derin izler bırakmıştır. *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Bilgi*, *Milli Tettebbular*, *Hayat* gibi dergilerin çevresinde yoğun faaliyette bulunan Türkçüler, ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumu aşmak için "Türk Milleti" ve "Türk Kültürü"nü öne çıkarmanın zorunlu olduğunu anlamışlardır. Yoğun bir karar alma ve uygulama sürecinin yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde gelişen Türkçülük, Milli Mücadelenin de ana ideolojisi olmuştur.

Bütün düşünce anlayışlarında az veya çok varolan Batıcılık, "İrfan" olgusu içinde ideolojik bir görünüm almıştır. Batıcılık fikri, Abdullah Cevdet'in 1904'de Cenevre'de çıkardığı ve Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'da yayımını sürdürdüğü *İçtihad* dergisinde işlenmiştir. Bütünüyle Batılılaşmayı savunan Abdullah Cevdet'in yanında Celal Nuri gibi ılımlı Batıcılar belirmiştir (Ülken, 1966:I/364-424). *İçtihad* dergisinde Kılıçzâde Hakkı'nın imzasız yazdığı "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı iki makaleye baktığımızda, Osmanlı Devletinin son döneminde aydınların beklentisi radikal umutlar taşır: "Padişahın tek karısı olacak ve hiç cariyesi olmayacaktı; şehzadelerin eğitimi modern okullarda herkes gibi olacaktı; fes kaldırılacak yeni bir başlık kabul edilecekti; yöneticilerce yerli malı özendirilecekti; kadınlar aşırı olmamak

⁴Gökalp'in eğitim ve sosyalleşme ile ilgili görüşleri için ağırlıklı olarak şu derlemeden yararlandık, Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal Temelleri-I*, (Yayına Hazırlayan: Rıza Kardeş), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.

şartıyla giyim özgürlüğüne kavuşacaktı; tekke ve zaviyeler kapatılarak gelirleri eğitim bütçesine eklenecekti; bütün medreseler kapatılıp yerlerine yeni modern edebî ve teknik okullar kurulacaktı; sarık, cübbe vs. giymek hakkı yalnız din adamlarına verilecek, normal vatandaşlara yasaklanacaktı; evliyaya adak ve hediye yasaklanacak, muskacılar, üfürükçüler ve benzerleri ortadan kaldırılacaktı; sıtma tedavisi zorunlu olacaktı; ahalinin şer'iate aykırı hâlleri düzeltilecekti; yaşlılar için uygulamalı okullar açılacaktı; dilcilerden ve ediplerden kurulu bir heyet tarafından sağlam ve arılaştırılmış bir Osmanlı Türkçesinin grameri ve sözlüğü yapılacaktı; Osmanlılar, hükûmetleri ve yabancılardan hiçbir şey beklemeksizin yollarını, köprülerini, limanlarını, demiryollarını, karayollarını, vapurlarını ve fabrikalarını kendi girişim ve emekleriyle gerçekleştireceklerdi; Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecekti” (Safa, 1980:55-56). Bu yazıyı, Cumhuriyet döneminde yapılan inkılapların bir ön çalışması, fikri hazırlığı gibi görmek çok yanlış olmayacaktır. Tarık Zafer Tunaya'nın II. Meşrutiyet dönemi için Cumhuriyetin “siyasî laboratuvarı” olduğunu söylemesi oldukça yerinde bir tespittir (Tunaya, 1960:97). Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Atatürk'ün yaptığı tüm inkılaplarda Türkçülüğün ve Batıcılığın izlerini görmek mümkündür.

Bu fikir hareketlerinin dışında, feminist ve sosyalist nitelikli daha radikal hareketler, mevzi kalsalar da, kazandırdıkları fikrî zenginlikleri ile II. Meşrutiyet dönemi sosyo-kültürel yaşamına renklilik kazandırmışlardır. II. Meşrutiyet insanı az çok dünyanın nereye gittiğinin farkındadır. Sıradan Osmanlı memuru doğrudan doğruya ülke sorunları ve uygulamalarının eleştirisini yapmakta ve çözümler üretecek arayışların içinde bulunmaktadır. Osmanlı toplumunun “siyasallaşmaya” başlaması ön plana çıksa da edinilen yeni alışkanlıklar ve fikrî değişimler sonucu, Osmanlı insanı İslâmî yaşamın geleneksel değerleri ile Batı'dan alınan kültürel unsurları uzlaştırmaya çalışmıştır. Dönemin kültür değişmeleri taklitçilikten bir senteze doğru yönelmiştir. Kendi tarihî-kültürel birikimi ile Batı medeniyet normlarını uzlaştırma içine girilmiştir. Yeni teknolojik ürünlerin transferlerine bağlı olarak gündelik yaşamda değiştirdiği alışkanlıkların ve yeni alet ve makinelerin hayata getirdikleri kolaylıkların etkisi altındaki Osmanlı insanı, geçmişe göre daha çabuk iletişim kurabilmekte ve daha kolay yeni unsurları benimseyebilmektedir (Turhan, 1969:291-294). Cumhuriyet inkılâpları bu süreci hızlandırdığı gibi köklü yasal düzenlemelerle, buna tavizsiz uyan yöneticiler Batılılaşma ve Milletleşme arzusu ile toplumsal uzlaşma arayışından çok toplumu toptan dönüştürerek bu inkılapları hayata geçirmeyi tercih etmişlerdir.

5. Değerlendirme

İki yüzyıllık tarihî bir süreci kapsayan Osmanlı'daki kültür değişmesi, sosyolojik anlamda serbest ve zorunlu aşamalar içinde zamana bağlı olarak yönelim farklılıkları göstermiştir. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu şartların

ve dünyayı yorumlama gücünün belirlediği kültür değişmelerinin resmî yüzünde, askerî yenilgilerin dayattığı değişme ve yenileşme ihtiyacı önemli bir yer tutmaktadır. Lâle Devrinden Tanzimat'a kadar olan bir yüzyıllık bu dönem, ordunun ıslahı ve yenileştirilmesi etrafında geçmiştir. Diğer tüm yenileştirmeler bu ana gayeyi gerçekleştirmek için yapılan uygulamalardır. Fabrikalar, tersaneler, okullar hep ordunun ihtiyacını karşılamak için açılmıştır. Dönemin devlet adamları, Avrupa karşısındaki yenilgilerin sebeplerini, esas itibari ile ordudaki bozulmalarla ve buna bağlı olarak Batı'nın üstünlüğünü ise yeni savaş tekniği ile açıklama eğilimindedirler. Uzun çabalar sonucu Batı stilinde ordu oluşturulduysa da beklenen sonuç elde edilememiştir.

Tanzimat döneminde Avrupa'ya daha farklı ve kapsamlı bir açıdan bakılır. Bu defa devletin kurtuluşunun, devlet ve toplumun Avrupa modelinde örgütlenmesi ile mümkün olacağı zannı önemli yer tutar. Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları, Batılılaşmak için ordunun ıslahının veya yeniden yapılanmasının yeterli olamayacağını itirafı kadar, bir önceki dönemin yenileşme gayesinin de tescili anlamına gelir. Kültürel değişim, devletin kurtuluşu için yapılması gerekenlerle, halkın çeşitli yollarla kazandıkları yeni alışkanlıkların bir arada fakat birbirinden uzak durduğu, "taklit" nitelikli değişmelerdir. Yine bu dönemde "Batı taklitçiliği" kadar devlet adamlarının "tekelciliği" ana özellikleri yansıtır.

Tanzimatçı devlet adamlarının yenileşme çabalarını yeterli görmeyen Yeni Osmanlı ve Jöntürk hareketlerinin ilki yenileşmede projektörün daha geniş alana tutulması ile çerçeveyi sosyal ve siyasal hayata doğru açarak bir rejim meselesine dönüştürürken ikincisi rejim meselesini çözüme kavuşturacak siyasî harekete yönelmiştir. Yeni Osmanlılar mesailerini, atıl ve kendi kompartımanları içinde yenileşmeyi çıkarı ile değerlendiren halk katmanlarını aydınlatmak ve bir kamuoyu oluşturmak için harcamışlardır. Ancak sosyal hayatın görünürlüğüne eğlencenin, kadının, modanın, tiyatro ve Batı müziğinin girdiği bu dönemde, Batı ürünü ihtiyaç maddelerinin hayatı kolaylaştırması kültür değişmelerini daha kalıcı kılmıştır.

Eğitim ve kültür alanlarındaki gelişmelerle II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yoğun yaşanan Batılılaşma çabaları ideolojik zeminine de oturmaya başlamıştır. Yaşanan tartışmaların kazancı, Avrupa ile aradaki farkın yalnızca askerî yöntem ve teknik üstünlükten veya devlet yönetiminde, idare tarzındaki bir başkalıktan, bir rejim ayrılığından ibaret olmadığı; bütün bunları ve diğerlerini meydana getiren esas farkın ilmi zihniyetten ve hür düşünceden doğan bir davranış, bir düşünme ve görüş tarzından ileri geldiğinin nihayet anlaşılması olmuştur.

İdeolojik tercihlerin netleştiği II. Meşrutiyet ortamında özellikle Türkçülerin "millî kültür"e verdikleri önem; İslâmcıların İslâm inanç ve düşüncesi içinde Batı değer ve normlarını karşılayacak kavramlar oluşturma girişimleri ve "irfan" kavramına Batılılaşmayı yükleyen, Avrupalı olmayı olmazsa olmaz şart koşanların çabaları ana çizgileri oluşturmuştur. Cumhuriyet

kadrolarının yetiştikleri bu atmosfer onların ideolojik tercihlerini belirlediği gibi, yapmak istedikleri inkılapların ilk gündeme geldiği, tartışıldığı veya uygulanmaya çalışıldığı ortam olmuştur. O yüzden Osmanlı kültür değişmeleri, Cumhuriyet dönemi yaşanan *Türk İnkılâbının* fikrî arka planını ya da ideolojik zeminini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz(1971), *İttihad ve Terakki, İstanbul.*
- BERKES, Niyazi(1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul.*
- ÇAVDAR, Tevfik(1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839 – 1950), Cilt: I, Ankara.*
- GÖKALP, Ziya(1992), *Terbiyenin Sosyal Temelleri-I, (Yayına Hazırlayan: Rıza Kardaş), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.*
- GÜNGÖR, Erol(1984), *Dünden Bugünden, Ankara.*
- GÜNGÖR, Erol(1986), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul.*
- HORATA, Osman(2009), “Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Kültürel Miras”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü- Atatürk Dönemi(1923-1938), Cilt:I, s. 3-16.*
- KODAMAN, Bayram(1980), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul.*
- KOLOĞLU, Doğan (1985), “Osmanlı Basın: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt :I, s.68-93.*
- KURAN, Ercüment(1981), “Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları ve Sadık Rıfat Paşa”, *Türk Tarih Kongresi VIII/ 2, Ankara, s.1452-1453.*
- KURAN, Ercüment(1994), *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Ankara.*
- LEWIS, Bernard(1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara.*
- MARDİN, Şerif(1985), “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 6, Ankara, s.1698-1701.*
- MARDİN, Şerif(1991), *Türk Modernleşmesi, İstanbul.*
- MARDİN, Şerif(1998), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, 2. Baskı, İstanbul.*
- ORTAYLI, İlber(1995), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul.*
- ORTAYLI, İlber(1978), *Türk İdare Tarihi, Ankara.*
- ÖNSOY, Rıfat(1989), “Osmanlı Batılılaşma Hareketleri ve İnkılap Tarihi”, *Erdem, Cilt :5, Sayı: 14.*
- ÖZER, İlbeyi(2006), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda, İstanbul.*
- ÖZKUL, Osman(2005), *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema, İstanbul.*
- SAFA, Peyami(1980), *Türk İnkılabına Bakışlar, Ankara.*
- TANPINAR, Ahmet Hamdi(1985), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul.*
- TUNAYA, Tarık Zafer(1960), *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul.*
- TURHAN, Mümtaz(1969), *Kültür Değişmeleri, İstanbul.*
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er(1995), *Osmanlı Modernleşmesinin Kökenleri, İstanbul.*
- ÜLKEN, Hilmi Ziya(1966), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Konya.*